

ΝΗΣΙΑ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

Χρίστος Γ. Ντούμας

Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

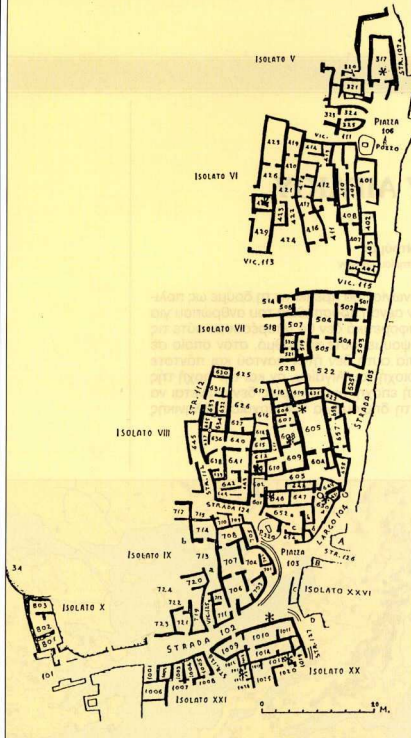
Τη διαδικασία προς τον εξαστισμό μιας κοινωνίας θα πρέπει να τη δούμε ως πολιτισμική βαθμίδα, ως μια φάση δηλαδή στην αέναη προσπάθεια του ανθρώπου για την επίλυση κοινωνικών προβλημάτων. Διαφορετικά δεν θα μπορέσουμε ούτε τις αιτίες που οδήγησαν σ' αυτήν να ανακαλύψουμε, ούτε το βαθμό, στον οποίο σε κάθε περίπτωση έφτασε. Γιατί η διαδικασία αυτή δεν ήταν παντού και πάντοτε ομαλή και επιτυχής ως το τέλος. Στην περιοχή του Αιγαίου, αν και την αρχή της διαδικασίας την εντοπίζουμε στη Νεολιθική εποχή, οι συγκυρίες δεν φαίνεται να ευνόησαν την ολοκλήρωσή της παρά με τη δημιουργία της αρχαίας ελληνικής πόλης-άσπεως.

Τα νησιά του Αιγαίου, μια κατακερματισμένη από το νερό στεριά, με περιορισμένους φυσικούς πόρους, δεν ευνόησαν τη συγκέντρωση μεγάλων πληθυσμών, όπως συνέβη στις εύφορες πεδινές εκτάσεις της ηπειρωτικής Ελλάδας και της Κρήτης. Συνεπώς, ούτε πληθυσμιακές εκρήξεις ούτε τα συνακόλουθα τους οικιστικά προβλήματα δημιουργήθηκαν στα νησιά. Υπήρχαν όμως οξεία προβλήματα επιβίωσης και επιβίωσης, που απαιτούσαν διαρκή πάλη με τα στοιχεία της φύσης. Η αντιμετώπιση των εγγενών αυτών προβλημάτων συνέβαλε αφ' ενός στη διαμόρφωση του λιποδιαίτου χαρακτήρα των νησιωτών και αφ' ετέρου στο να τους καταστήσει επινοητικούς και εφευρετικούς, ώστε να εκμεταλλευθούν στο έπακρο τους φυσικούς των πόρους¹. Η ανακάλυψη, η εξόρυξη, η κατεργασία και η εκμετάλλευση πετρωμάτων, όπως ο οψιανός, το μάρμαρο, η σμίριδα, οι τραχείτες, για την κατασκευή σκευών και εργαλείων, και η ανάπτυξη της μεταλλουργίας, της ναυπηγικής τέχνης και της ναυσιπλοΐας ανάγο-

1. Χάρτης με τις θέσεις των πρώιμων αστικών κέντρων του Αιγαίου πολιτισμού:

1. Πολύχνη, Αιόλος	2. Θερμύ, Λέσβος
3. Εμποριός, Χίος	4. Ηραϊόν, Σάμος
5. Αγ. Ειρήνη, Κέα	6. Χαλανδριανή/Κασοπί, Σύρος
7. Παροικιά, Πάρος	8. Γαρόττα, Νάξος
9. Πάνομος, Νάξος	10. Σκάρος, Ιος
11. Φυλακωπή, Μήλος	12. Ακρωτήρι, Θήρα
13. Ορχομενός, Βοιωτία	14. Λιθαρές, Βοιωτία
15. Θήβα, Βοιωτία	16. Εύτηρη, Βοιωτία
17. Ραφήνα, Αττική	18. Ασκηταριά, Αττική
19. Άγιος Κοσμάς, Αττική	20. Μόνακι, Εύβοια
21. Κολόνα, Αίγινα	22. Ζυγοιερές, Κορινθία
23. Τσαυκίτσα, Κορινθία	24. Μπερμπάτι, Αργολίδα
25. Ασίνη, Αργολίδα	26. Τίρυνθα, Αργολίδα
27. Νέρα, Αργολίδα	28. Ακοβίτσα, Μεσσηνία
29. Παλαμύρι, Σκύρος	

2. Πολιόχνη Λήμνου.
Κάτοψη του οικισμού της
Κίτρινης περιόδου.
(Bernabo Brea, *Poliochni II*,
1976).

νται στην αρχή του αποικισμού των νησιών, στην πέμπτη χιλιετία π.Χ. Χαρακτηρίζουν όμως τις νησιωτικές κοινωνίες κυρίως της τρίτης χιλιετίας π.Χ.

Με τις ενασχολήσεις αυτές οι νησιώτες ανακάλυψαν φυσικούς νόμους και απόκτησαν γνώσεις φυσικής, χημείας, μεταωρολογίας, αστρονομίας κλπ., ωστόσο από τους στεριανούς. Χάρη σ' αυτές τις εμπειρικές μεν, οπωσδήποτε όμως επιστημονικές, γνώσεις ανέπτυξαν τεχνολογία, τα προϊόντα της οποίας (μαζί με τις ναυτικές τους υπηρεσίες) μπόρεσαν να τα ανταλλάξουν με αγαθά από τις μεγάλες στεριές και να επιβιώσουν επάνω στα μικρά νησιά τους. Η τεχνική εξειδίκευση την οποία απαιτούσαν ασχολίες, όπως ο εντοπισμός κοιτασμάτων, η εξόρυξη και εκκαμίνευση μεταλλευμάτων, η μεταλλουργία, η

ναυπηγική, η ναυσιπλοία, ενδοχόμενης η λιθογλυπτική, κ.ά., απέσπασε άτομα από την πρωτογενή παραγωγή και οδήγησε σε καταμερισμό της εργασίας. Ανάλογα με τη σπουδαιότητα που η νησιωτική κοινωνία αναγνώριζε εκάστοτε σε κάθε εξειδικευμένη εργασία, αυτή προσέδιδε κύρος σε όσους την ασκούσαν, ώστε σταδιακά να δημιουργηθεί κοινωνική διαστρωμάτωση. Αυτής της διαστρωμάτωσης ενδείξεις έχουμε στο μέγεθος και τη διαρρύθμιση των σπιτιών, στην αρχιτεκτονική και στα κτερίσματα των τάφων. Μέσα σ' αυτές τις πρώιμες ναυτικές κοινωνίες των νησιών σφυρηλατήθηκαν σχέσεις και δημιουργήθηκαν θεσμοί, πολλοί από τους οποίους εξακολουθούν να ισχύουν μέχρι σήμερα². Μέσα από τις δραστηριότητες των νησιωτών διαμορφώθηκε, εδώ και μερικές χιλιετίες χρόνια, ο σημερινός μεταπαραγωγικός χαρακτήρας της ελληνικής οικονομίας.

Η διαδικασία προς τον εξαστισμό στα νησιά του Αιγαίου δεν μπορεί να εξετασθεί ερήμην των συνθηκών και των παραγόντων που περιγράφουμε παραπάνω. Γιατί ακριβώς οι παράγοντες αυτοί διαφοροποιούν τις νησιωτικές κοινωνίες όχι μόνο από τις σύγχρονές τους ηπειρωτικές, αλλά και τις ίδιες τις νησιωτικές μεταξύ τους. Ακόμη και η διαδικασία προς τον εξαστισμό, καθώς βεβαιώνουν οι αρχαιολογικές μαρτυρίες, υπήρξε διαφορετική στα νησιά του βόρειου και του ανατολικού Αιγαίου από εκείνη στο κυκλαδικό σύμπλεγμα, με σαφή την πρωτοπορία των πρώτων.

Τα νησιά Λήμνου, Λέσβου, Χίου, Σάμους, σε σύγκριση με τα νησιά των Κυκλάδων, διακρίνονται για το μεγαλύτερο μέγεθος και τις καλύτερη-σες εκτάσεις τους. Η γεωγραφία με τη μικρασιατική στεριά εξασφάλιζε ακόμη περισσότερες πόρους στους νησιώτες, οι οποίοι από πολύ νωρίς μετέτρεψαν την παράκτια ζώνη της σε ζωτικό τους χώρο, σε ένα είδος περαιάς των. Συνεπώς η γεωμορφολογία και η γεωγραφική θέση των νησιών τα καθιστούσαν σχεδόν ατάρκτη από πλευράς αγροτικής οικονομίας. Από την άλλη μεριά, η μικρή απόστασή τους από τη μικρασιατική παραλία μετέτρεπε, αφ' ενός τη στενή θαλάσσια λωρίδα στον πλέον ασφαλή διάδρομο για τις θαλάσσιες επικοινωνίες μεταξύ βόρειου και νοτίου Αιγαίου, και αφ' ετέρου τα ίδια τα νησιά σε καταφύγια και σταθμούς ανεφοδιασμού για τα πλοία της εποχής. Ίσως δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι περισσότεροι γνωστοί πρωτοχαλκοί οικισμοί των νησιών αυτών – Πολιόχνη στη Λήμνο, Θερμή στη Λέσβο, Εμποριός στη Χίο, Ηραίο στη Σάμο, Παλαμари στη Σκύρο – είχαν ιδρυθεί βλέποντας προς την ασιατική ακτή και όχι προς το ανοιχτό πέλαγος (εικ. 1)³. Αν και οι γνώσεις μας για τους οικισμούς αυτούς δεν έχουν την ίδια πληρότητα, φαίνεται πως η διαδικασία προς τον εξαστισμό δεν είχε προχωρήσει σε όλους το ίδιο.

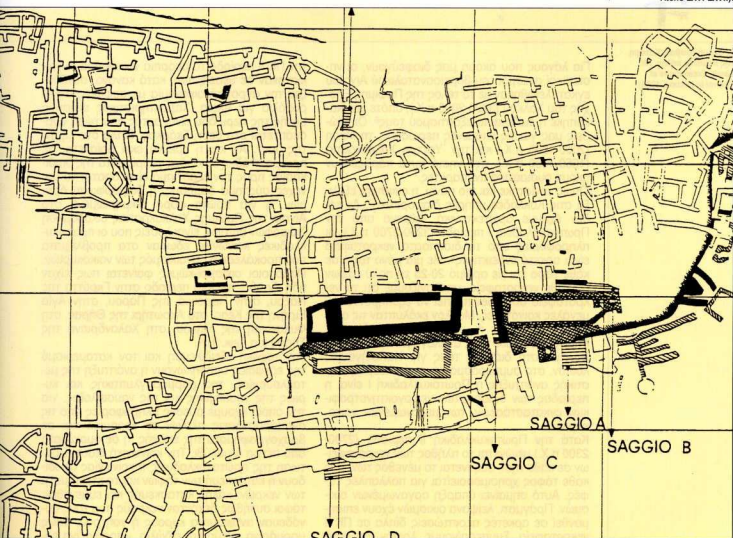
Η Πολιόχνη, ακριβώς απέναντι από τον Ελλήσποντο, φαίνεται πως είχε την πρωτοπορία. Πολεοδομικός σχεδιασμός, λιθοστρωτοί δρόμοι, κοινοτικά πηγάδια για την ύδρευση του πληθυσμού, αμυντικά τείχη, αποχετευτικό δίκτυο είναι γνωστά από την καλύτερα διατηρημένη φάση της πόλης, τη λεγόμενη περίοδο Κίτρινη (εικ. 2). Η κοινοτική όμως αποθήκη για τη φύλαξη του γε-

ωργικού πλεονάσματος, και ένας στενόμακρος χώρος με δύο σειρές λίθινων βαθμίδων σε κάθε μακρά πλευρά, ανάγονται στην αρχή της πρωτοαστικής φάσης του οικισμού, στην Κυανή περίοδο (εικ. 3). Τόσο η σύλληψη και ο σχεδιασμός όσο και η εκτέλεση και η αποτελεσματική λειτουργία των κοινωφελών αυτών έργων προϋποθέτουν την ύπαρξη κεντρικού συντονιστικού οργάνου, ενός είδους κεντρικής εξουσίας. Ο στενόμακρος χώρος με τις λίθινες βαθμίδες, όπου μπορούσαν να καθίσουν πάνω από πενήντα άτομα, προφανώς ήταν χώρος συναθροίσεων. Η απουσία άλλου κτηρίου μέσα στον οικισμό, που θα μπορούσε να διεκδικήσει το ρόλο της έδρας του συντονιστικού οργάνου, της εξουσίας, οδήγησε τους Ιταλούς ανασκαφείς της Πολιόχνης να θεωρήσουν το χώρο αυτόν ως τον κατ'εξοχήν τόπο συλλογικής λήψης αποφάσεων και να τον ονομάσουν **"Βουλευτήριο"**. Αν και η εμβρυακή αυτή εμφάνιση της αρχαίας ελληνικής αγοράς υποδηλώνει ένα είδος πρώιμης δημοκρατίας, η κοινωνική διαστρωμάτωση καθρεφτίζεται στην ποικιλία διαστάσεων και διαρρύθμισης των σπιτιών (εικ. 2). Η παντελής απουσία πληροφοριών για τα ταφικά έθιμα της περιόδου δεν μας επιτρέπει να επιβεβαιώσουμε αυτήν την εικόνα και από τα νεκροταφεία.

Οριομένα από το πρωτοαστικά χαρακτηριστικά

της Πολιόχνης – αμυντικό τείχος, λιθόστρωτοι δρόμοι, κοινοτικά πηγάδια, τεχνική εξειδίκευση και καταμερισμός εργασίας – αναγνωρίζονται και σε άλλους γνωστούς ησιωτικούς οικισμούς του βορειοανατολικού Αιγαίου (εικ. 4). Η πρωτοπορία όμως της Πολιόχνης είναι αδιαμφισβήτητη. Η τεκμηριωμένη πρώιμη ανάπτυξη της πυροτεχνολογίας, και μάλιστα της μεταλλουργίας, υποδηλώνει πως το νησί της Λήμνου, χωρίς να διαθέτει το ίδιο μεταλλεύματα, έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην εισαγωγή χαλκού και τεχνολογίας από τον Εύξεινο πόντο στο Αιγαίο. Χημικές και ισοτοπικές αναλύσεις των μεταλλινών αντικειμένων από την Πολιόχνη έχουν καταδείξει την εξωτική προέλευση των μετάλλων της⁴, ενώ πανάρχαιοι μεταλλουργικοί μύθοι, όπως του Προμηθέως και των Αργοναυτών, συνδέουν άμεσα τη Λήμνο και το Αιγαίο με την περιοχή του Καυκάσου, όπου όντως η μεταλλουργία είχε αναπτυχθεί πολύ νωρίτερα από ό,τι στο Αιγαίο⁵. Επομένως, μπορούμε να αποδώσουμε τον πρώιμο εξαστισμό της Πολιόχνης, η οποία δικαιολογημένα κρατεί τον τίτλο της πρώτης πόλης της Ευρώπης, στην εισαγωγή πρώιμης μεταλλουργικής τεχνολογίας και στη διακίνηση των προϊόντων της στο υπόλοιπο Αιγαίο, δυνατότητες που της εξασφάλισε η στρατηγικής σημασίας γεωγραφική της θέση.

3. Πολιόχνη, Κάτοψη της "Σταποθήκης" και του "Βουλευτηρίου" της Κυανής περιόδου. (Α. Archontidou, S. Tine e A. Traverso, "Poliochni 1988. Nuovi saggi di scavo nell'area del Bouleuterion e della piazza principale", *Annuario della Scuola Archeologica di Atene LXVI-LXVII*).

4. Θερμή Λέσβου. Κάτοψη της πέμπτης πόλης. (W. Lamb, *Excavations at Thermi in Lesbos*, 1936).

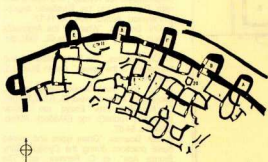
Για λόγους που ακόμη μας διαφεύγουν, οι νησιωτικοί οικισμοί του βορειοανατολικού Αιγαίου εγκαταλείφθηκαν με το τέλος της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (3200-2000 π.Χ.), οπότε και διακόπηκε η διαδικασία εξαστισμού τους⁶. Οι γνώσεις μας για τις επόμενες περιόδους, τη Μέση (2000-1650 π.Χ.) και την Ύστερη Χαλκοκρατία (1650-1100 π.Χ.), στα νησιά αυτά παραμένουν ακόμη ουσιαστικά ανύπαρκτες.

Όπως τονίστηκε και πιο πάνω, η οικιστική εξέλιξη στις Κυκλάδες υπήρξε διαφορετική⁷. Αν και δεν έχουμε αρχιτεκτονικά λείψανα από την Πρωτοκυκλαδική I περίοδο (3200-2700 π.Χ.), οι πληροφορίες από τα διάσπαρτα νεκροταφεία είναι αρκετά ενδεικτικές⁸. Με μια μόνο ταφή σε κάθε τάφο και με αριθμό 20-25 το πολύ τάφων σε κάθε νεκροταφείο, υπολογίζουμε ότι τα νεκροταφεία αυτά δεν πρέπει να εξυπηρετούσαν μεγάλες κοινότητες. Μάλλον εκάλυπταν τις ανάγκες οικογενειών ή —το πολύ— γενών, διασπαρτών σε κάθε νησί, ανάλογα με την εκμεταλλεύση στη διάθεσή τους γη. Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι από πλευράς οικιστικής ανάπτυξης η Πρωτοκυκλαδική I είναι η περίοδος των διασπαρτών γεωργοκτηνοτροφικών εγκαταστάσεων, των μεμονωμένων νοικοκυριών.

Κατά την Πρωτοκυκλαδική II περίοδο (2700-2300 π.Χ.) μειώνεται το πλήθος των νεκροταφείων σε κάθε νησί, αυξάνεται το μέγεθός των, ενώ κάθε τάφος χρησιμοποιείται για πολλαπλές ταφές. Αυτό σημαίνει ύπαρξη οργανωμένων οικισμών. Πράγματι, λείψανα οικισμών έχουν επισημανθεί σε αρκετές περιπτώσεις δίπλα σε ΠΚ II νεκροταφεία. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι κατά

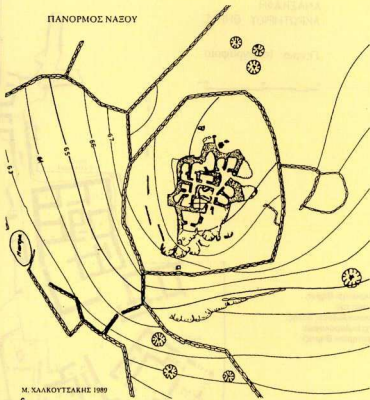
την ΠΚ II περίοδο τα σκόρπια νοικοκυριά συνοικίστηκαν σε θέσεις που, κατά κανόνα, συνδύαζαν την αγροτική οικονομία με ασφαλές αγκυροβόλιο για πλοία. Χαρακτηριστικός οικισμός αυτής της περιόδου είναι αυτός που τώρα ανασκάπτεται στη θέση Σκάρκος, δίπλα στο λιμάνι της Ίου⁹. Αν και η έρευνα εκεί βρίσκεται σε πρώιμο στάδιο, ορισμένα γνωρίσματα της διαδικασίας προς τον εξαστισμό είναι ορατά: το συνεχές σύστημα δόμησης, η διαμόρφωση δρόμων, η για πρώτη φορά τεκμηριωμένη στο Αιγαίο της Πρώιμης Χαλκοκρατίας οικοδόμηση διώροφων σπιτιών, είναι λύσεις που οι πρωτοκυκλαδικές κοινωνίες έδωσαν στα προβλήματα που προκάλεσε ο συνοικισμός των νοικοκυριών. Παρόμοιοι οικισμοί-κώμες φαίνεται πως είχαν ήδη ιδρυθεί την ίδια περίοδο στην Γκρόττα της Νάξου, στην Παροικιά της Πάρου, στην Αγία Ειρήνη της Κέας, στο Ακρωτήρι της Θήρας, στη Φυλακωπή της Μήλου, στη Χαλανδριανή της Σύρου κ.α. (εικ. 1)¹⁰.

Την τεχνική εξειδίκευση και τον καταμερισμό της εργασίας υποδηλώνουν η ανάπτυξη της μεταλλουργίας, της μαρμαρογλυπτικής και κυρίως της ναυπηγικής και της ναυσπηλοίας, για την οποία έχουμε άμεσες πληροφορίες από τις αναπαράστάσεις πλοίων σε κεραμικά και σε βραχογραφήματα της εποχής, ή σε ομοιώματα από πέτρα ή μολύβι. Την κοινωνική διαστρωμάτωση της πρωτοκυκλαδικής II κοινωνίας προδίδουν η κατασκευή των τάφων και τα κτερίσματα των νεκρών: καλώς κατασκευής και ευμεγέθους τάφοι συνήθως δέχονταν νεκρούς που τους συνοδεύαν αντικείμενα κύρους ή γοήτρου, όπως μαρμάρινα σκεύη και ειδώλια, μπρούντζινα ερ-

5

ΠΑΝΟΡΜΟΣ ΝΑΞΟΥ

Μ. ΧΑΛΚΟΥΤΣΑΚΗΣ 1989

6

γαλεια, ασπμένια διαδήματα. Όλα αυτά δείχνουν σημαντικά βήματα προς τον εξαστισμό της κοινωνίας κατά την περίοδο των κωμών στις Κυκλάδες. Η εμφάνιση μικρών οχυρωμένων οικισμών προς το τέλος της περιόδου, όπως το Καστρί στη Σύρο και ο Πάνορμος στη Νάξο (εικ. 5-6), δεν φαίνεται να αποτελούν δείγματα της ομαλής οικιστικής εξέλιξης στις Κυκλάδες. Μάλλον αποτέλεσαν εσπευσμένη λύση ανάγκης, καθώς δείχνει η μικρή διάρκεια ζωής των —λιγότερο από μια γενιά— και η βίαιη εγκατάλειψή τους¹¹.

Οι πληροφορίες μας για τους οικισμούς της τελευταίας περιόδου της Πρώτης Εποχής του Χαλκού, της Πρωτοκυκλαδικής ΙΙΙ (2300-2000 π.Χ.), είναι πολύ περιορισμένες. Τα λείψανά τους καλύπτονται από τις μεταγενέστερες φάσεις κατοίκησης στις ίδιες θέσεις. Το βέβαιο όμως είναι ότι οι θέσεις οικισμών της περιόδου αυτής σπάνια ξεπερνούν τη μία σε κάθε νησί. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η διαδικασία του συνοικισμού συνεχίστηκε έτσι, ώστε οι παράκτιες κώμες της προηγούμενης περιόδου εξελίχθηκαν σε πρωτοαστικά κέντρα-λιμάνια. Είναι ακριβώς αυτά τα κέντρα που κατά την επόμενη περίοδο της Μέσης Χαλκοκρατίας αναδείχθηκαν σε πραγματικές πόλεις, συχνά κοσμοπολίτικου χαρακτήρα. Καλύτερα διατηρημένο δείγμα των μεσοκυκλαδικών πόλεων έχει διασωθεί στο Ακρωτήρι της Θήρας, κάτω από τα παλιά στρώματα ηφαιστειακής σποδού, η οποία το εκάλυψε μετά από τη φοβερή έκρηξη του ηφαιστείου τον 17ο ή 16ο αι. π.Χ. (εικ. 7). Παρά την οργανική ανάπτυξή της —η πρώτη κατοίκηση της θέσης ανάγεται στην Νεότερη Νεολιθική—, η πόλη διαθέτει λι-

θότρωτους δρόμους, αποχετευτικό δίκτυο και πολυώροφα οικοδομήματα με οργανωμένους χώρους υγιεινής, στολισμένα με υψηλής τέχνης τοιχογραφίες¹². Τα στοιχεία αυτά προδίδουν την αστική νοοτροπία της θηραϊκής κοινωνίας, νοοτροπία που καλλιιεργήθηκε σταδιακά με τη συγκέντρωση κινητού πλούτου από τη ναυτιλία και το εμπόριο.

Η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας στις αρχές της Ύστερης Χαλκοκρατίας προφανώς αναστάτωσε τις κοινωνίες του Αιγαίου, πολύ δε περισσότερο τις νησιωτικές. Φαίνεται όμως ότι οι μεσοκυκλαδικές πόλεις που δεν είχαν την τύχη του Ακρωτηρίου, όπως η Παροικία στην Πάρο, η Φυλακωπή στη Μήλο (εικ. 8), η Γκρόττα στην Νάξο, η Αγία Ειρήνη στην Κέα (εικ. 9) κ.ά., συνέχισαν τη ζωή τους, ίσως με εναλλασσόμενες περιόδους ακμής και κάμψης¹³.

Σημειώσεις

1. Για τους περιορισμούς και τις δυνατότητες των νησιών γενικά βλ. J. D. Evans, "islands as laboratories for the study of culture process", in C. Renfrew, ed., *The Explanation of Culture Change* (Duckworth), London, 1973: σσ. 517-520. Χ. Ντούλια, "Το πρώιμο Αιγαίο και η συμβολή του στην ανάπτυξη της δυτικής σκέψης", στο Γ. Ραγκα, επιμ., *Το Αιγαίο, Επικεντρο Ελληνικού Πολιτισμού* (Μελίσσια), Αθήνα, 1992, σσ. 425-431.

2. Παροβείματος γάρ, ο νόμος της αβύσσου, που διέπει σήμερα τις διεθνείς ναυτιλιακές σχέσεις, έχει βαθιά τις ρίζες του στις αρχαίες νησιωτικές κοινωνίες του Αιγαίου. Σχετικά βλ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, "Μία ενδοξη σελίδα της Νομικής Ιστορίας της Ρόδου", *Νομικά Βήμα* 33, 1985, σσ. 209-214.

3. Για την Πολιχνή: L. Bernabò Brea, "Greater than Troy and Older: Poliochni in Lemnos and the seven towns and seven villages which make up its earlier history", *Illustrated London News* 234, 1959, σσ. 662-63. Του ίδιου, *Poliochni, Città preistorica nell'isola di Lemnos* (L'Erma di Bretschneider), Roma, 1964 (vol. I) και 1976 (vol. II). Για τη Θέρση: W. Lamb, *Excavations at Themis in Lesbos*, Cambridge, 1936. Για τον

5. Καστρί Σύρου. Ο οχυρωμένος ΠΚΙΙ/ΙΙΙ οικισμός. (Ε. Μ. Bossert, "Kastri auf Syros", *Archaeologikon Δελτίον* 22, 1967).

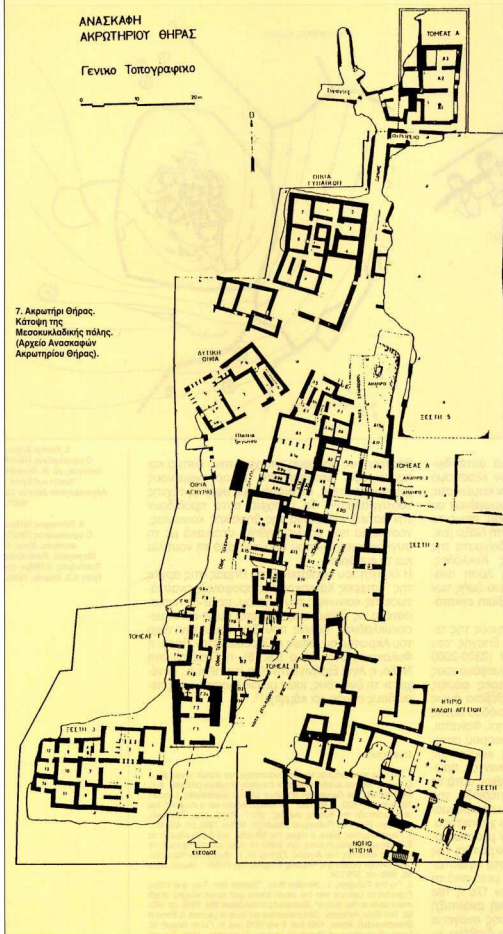
6. Πάνορμος Νάξου. Ο οχυρωμένος ΠΚΙΙ/ΙΙΙ οικισμός. (Επιμ. Α. Μαραγκού, *Κυκλαδικός Πολιτισμός: Η Νάξος την Τρίτη π.Χ. Χιλιετία*, 1990).

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΘΗΡΑΣ

Γενικό Τοπογραφικό

0 10 20m

7. Ακρωτήρι Θήρας.
Κάτοψη της
Μεσοκυκλαδικής πόλης.
(Αρχείο Ανασκαφών
Ακρωτηρίου Θήρας).

Εμπορία: S. Hood, *Chios, Prehistoric Emporia and Ayio Gale* (Thames and Hudson), London, 1981. Για το Ηφαίο: Vlad. Milojevic, *Samos: Die Præhistorische Siedlung unter dem Heraion*, Band I (Rudolf Habelt), Bonn, 1961. H. P. Isler, "An Early Bronze Age settlement on Samos", *Archaeology* 28, 1972, σσ. 170-175.

4. Χ. Γ. Ντούμας, "Η Αθήνα και η πρόοιμη μεταλλουργία του Αργαίου", στο *Αθήνα Φαττή*, Πρακτικά του 1ου Συνεδρίου Δημόχων Αργαίου, Βόλος, 1994, σσ. 11-17.

5. Chr. Dourmas, "What did the Argonauts seek in Colchis?", *Hermathena* CL, 1991, σσ. 31-41.

6. Chr. Dourmas, "The Early Helladic III and the coming of the Greeks", *Cretan Studies* 5, 1996, σσ. 51-61.

7. Για τους κυκλαδικούς οικισμούς της Εποχής του Χαλκού γενικά, βλ. R.L.N. Barber, *Οι Κυκλάδες στην Εποχή του Χαλκού* (Εμπόρευσ) Τριτάκη της Ελλάδας, Αθήνα, 1994, σσ. 54-67.

8. Chr. Dourmas, "Grave types and related burial practices during the Cycladic Early Bronze Age", in C. Renfrew, ed., *The Explanation of Culture Change* (Duckworth), London, 1973, σσ. 559-563.

9. Μ. Μαράβαρη, "Σκάριος: Ένας πρωτοκυκλαδικός οικισμός στην 'Ιο', στο *Διαλέξεις* (Ιδρυμα Ν. Π. Γουλανδρή), Αθήνα, 1990, σσ. 97-100.

10. R.L.N. Barber, *Οι Κυκλάδες στην Εποχή του Χαλκού*.

11. Chr. Dourmas, "EBA in the Cyclades: Continuity or Discontinuity?", in E. B. French and K. A. Wardle, eds., *Problems in Greek Prehistory* (Bristol Classical Press), 1988, σσ. 21-29.

12. Chr. Dourmas, *Thera: Pompeii of the Prehistoric Aegean* (Thames and Hudson), London, 1983. Του ίδιου: *Οι Τοξογονοί της Θήρας* (Ιδρυμα Ν. Π. Γουλανδρή), Αθήνα, 1992.

13. R.L.N. Barber, *Οι Κυκλάδες στην Εποχή του Χαλκού*.

The Early Urbanization in Greece: The Aegean Islands

Chr. Dourmas

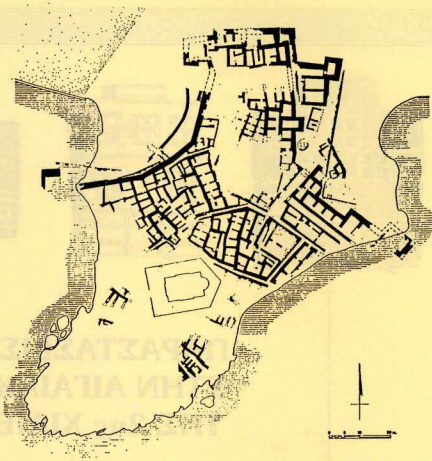
As mountain peaks scattered in the sea, the Aegean islands did not favour population explosions. In order to survive on their rocks, the islanders developed skills and techniques for the maximum exploitation of their natural resources. Knowledge in fields, such as physics, chemistry, meteorology, astronomy, resulting from their activities in mining, metallurgy, shipbuilding and seafaring, though empirical, resulted in the development of technology, the products of which were exchanged for subsistence commodities from mainland communities. Thus, in the islands craft specialisation, division of labour and trade, all archaeologically documented very early in the third millennium BC, have contributed to the process of urbanization which was different not only from that of the mainland but also in the various island communities themselves.

The relatively large size of the east Aegean islands—Lemnos, Lesbos, Chios, Samos—due to their geographical situation as well as their geographical situation near the coast of Asia Minor not only guaranteed subsistence but also favoured the development of harbour-settlements which controlled the sea route from South to North and vice versa. Poliochni on Lemnos, thanks to its

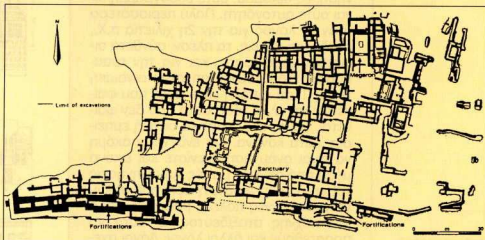
location just in front of the Dardanelles, seems to have developed as a proto-urban centre as early as the beginning of the third millennium BC, rightly claiming the title of the first city in Europe. Town planning, paved streets, communal wells, a sewerage system as well as an impressive defensive wall are among the visible works of the so-called Yellow period (c. 2300 BC), but the communal "Granary" and the so-called "Assembly Hall" or *Bouleuterion* date back to the beginnings of the city (Period Blue). Some of these proto-urban features of Poliochni are also found in other known Early Bronze Age settlements of the Northeast Aegean islands. But Poliochni's early and rapid development seems to have been due to the early introduction of metals and metallurgical technology from the Caucasus area, as is reflected in many ancient Greek myths and confirmed by the archaeological discoveries. The process of urbanization in the Northeast Aegean islands was cut short towards the end of the third millennium BC for reasons still unknown to us.

The size, lay-out and distribution of Early Cycladic I (3200-2700 BC) cemeteries as well as the custom of single burials in each grave suggest that isolated farmsteads were dispersed throughout the islands. Fewer but larger cemeteries and the practice of multiple inhumations suggest the existence of sizeable villages, preferably coastal, during the Early Cycladic II period (2700-2300 BC). Such villages seem to have been created by the synoecism of the scattered farmsteads in coastal locations guaranteeing safe anchorage. Skarkos on Ios is the best known example of an EC II coastal village with clear urban characteristics: a townplan, a network of streets bordered by rows of two-storey houses. Similar settlements had developed at Grotta on Naxos, Paroikia on Paros, Ayia Irini on Kea, Akrotiri on Thera, Phylakopi on Melos, Chalandriani on Syros etc. Craft specialisation and division of labour are reflected in metallurgy, stonecarving and, above all, in ship-building and seafaring, whilst some form of social stratification is evident from the burial customs. Some small, short-lived, fortified settlements, like Kastri on Syros and Panormos on Naxos, were perhaps a hasty solution in face of emergency and do not seem to constitute examples of smooth urban development.

Little is known about the Early Cycladic II (2300-2000 BC) settlements which are buried under subsequent phases of habitation. Limited in numbers —no more than one in every island— they occupy the same coastal sites as the preceding EC II centres, which apparently developed into ports. These towns developed further during the Middle Cycladic period (2000-1600 BC) into real cities of a cosmopolitan character, of which Akrotiri on Thera is the best example. Akrotiri was buried early in the Late Bronze Age under thick deposits of volcanic ash. However, other towns, such as Paroikia on Paros, Phylakopi on Melos, Grotta on Naxos, Ayia Irini on Kea continued in existence throughout the Late Bronze Age.

8. Φυλακωπή Μήλου. Κάτοψη της Υστεροκυκλαδικής πόλης III. (C. Renfrew and M. Wagstaff, *An Island Polity: the Archaeology of Exploitation of Melos*, 1982).

9. Αγ. Ειρήνη Κέας. Κάτοψη της Υστεροκυκλαδικής πόλης. (W.W. Cummer and E. Schofield, *Ayia Irini, House A*, Keos III, 1984).